

Oponentský posudek rigorózní práce mgr. Heleny Pacnerové „Sourozenecký vztah v mladším školním věku“

Autorka si ve své práci kladla za cíl popsat dynamiku prožívání sourozeneckých vztahů dětmi v mladším školním věku. Vyšla z vlastní zkušenosti z terapeutické práce s dětmi v dětském centru, které ji přivedly k tomu, jak hluboce je v dětském prožívání přítomna zkušenost ze sourozeneckých vztahů.

Práce má těžiště v empirickém výzkumu, kapitoly věnované výzkumu tvoří také převážnou část textu.

V kapitolách věnovaných teoretickým východiskům autorka stručně a přehledně prezentuje základní pojmy traktované v literatuře o sourozeneckých vztazích. Ty popisují sourozenecký vztah jako charakterizovaný nutně mj. vysokou frekvencí interakcí, přístupností (nazval bych to možná spíše dostupností), důvěrností a nezprostředkovaností, nemožností navzájem něco předstírat. To vše jsou v sourozeneckém vztahu danosti, které si jedinec nevolí, stejně jako je daností vztah sám, situovanost v rodině a vrstevnické skupině a trvalost sourozeneckého vztahu.

Autorka dále referuje, o kterých faktorech se v literatuře uvažuje jako o proměnných ovlivňujících podobu vztahu¹: pozice dítěte mezi vrstevníky z hlediska věku, tedy je-li (nej)mladší, (nej)starší či prostřední, dále pohlaví dítěte a sourozenců, věkové rozmezí mezi sourozenci a nakonec počet sourozenců.

Nejvíce pojmů relevantních pro autorčin výzkum a interpretace empirických zjištění zřejmě zahrnuje kapitola o vnitřní dynamice sourozeneckého vztahu: ambivalence, rivalita, zrcadlení, vymezování vlastní identity na základě deidentifikace, facilitace a interference, moc, její uplatňování a boj o ni, a jako zdroje těchto procesů soupeření o pozornost a lásku rodičů a také sociální komparace.

V empirickém výzkumu autorka nejprve zadala slohovou práci celkem 80 dětem, aby jejich analýzou získala základní východisko pro rozhovory. Přestože se nakonec rozhodla pro děti ze třetích tříd, zahrnoval vzorek pro rozhovory děti ve věku 8 až 10 let. Rozhovory pak uskutečnila s 35 dětmi. To samo o sobě je opravdu úctyhodný kus práce.

Jako dvě základní témata, která strukturovala popis trávení času se sourozencem, v rozhovorech vystoupily hry a konflikty. Autorka v dalším textu analyzuje právě tyto dvě oblasti. Zkoumá typy sourozeneckých her a další aspekty, které se v rozhovorech objevují, jako např. přání hrát si, způsoby rozdělení rolí ve hře, iniciativu při řízení (režii) hry, vnímání výhry, konfliktní momenty her. V neherních konfliktech identifikuje typy konfliktních situací – např. provokace, střety zájmů („oba chceme totéž“) a hájení rodičovských zájmů (jedním sourozencem proti druhému). Dále analyzuje také způsoby (strategie) řešení, k nimž patří např. vyhrožování, oplácení, přizpůsobení se, žalování.

Nechci dopodrobna popisovat všechny kroky analýzy empirického materiálu, omezím se na konstatování, že autorka postupuje promyšleně, důsledně, přehledně a přesvědčivě. Na závěr každé kapitoly provádí jednak shrnutí toho, čím se vyznačují hry a konflikty v konstelacích „bratři“, „sestry“ a „sourozenci opačného pohlaví“, jednak interpretaci, která chce postihnout logiku vztahů v jednotlivých konstelacích a logiku odlišností mezi nimi.

V kapitole Diskuze je nejprve provedena rekapitulace dosavadních zjištění jaksi napříč předchozích shrnutí k jednotlivým sourozeneckým konstelacím. Pak následuje vlastní diskuze

¹ Název kapitoly 3 (Vliv proměnných na utváření a podobu sourozeneckých vztahů) je poněkud matoucí.

výsledků se snahou vztáhnout je k literárním pramenům. Autorka nachází řadu shod mezi nimi a svými zjištěními a přínos své práce zde formuluje především jako „odkrytí detailních podob těchto jevů v konkrétních sourozeneckých konstelacích“ (s.87). S tím lze souhlasit v tom smyslu, že práce má *přinejmenším* tento přínos – živý, členitý a přitom uspořádaný popis tvoří její silný základ.

Domnívám se však, že jde přece jen ještě o krok dál. Konstatuje některé rozdíly oproti literatuře, např. se jí nepotvrdila teze, že starší bratři povzbuzují své mladší sourozence, aby byli fyzicky aktivnější a odvážnější.

Nejpozoruhodnější pasáží diskuse je polemika s Adlerem. Autorka dovozuje, že kdyby platily jeho teze, měli by jednak větší zaujetí pro moc ve vztahu vykazovat spíše mladší sourozenci než starší, jednak by při láskyplné výchově (kterou patrně autorka u většiny svých respondentů logicky předpokládá) měl být poměr mezi touhou po moci a pocitem sounáležitosti již od pátého roku vyvážený. Výzkum však ukázal, že mocenskou převahu ve vztahu prosazují starší sourozenci, především bratři, přinejmenším stejně tvrdě, jako se jí pokoušejí vyrovnat mladší. Jde přitom o věkové období daleko za pátým rokem věku.

Autorka zřejmě vidí možný zdroj toho v nejistotě ohledně místa dítěte v rodině, kterou dává do souvislosti s otřesením pozice staršího sourozence při narození mladšího. Má však nějaké argumenty pro to, že ve zkoumaných případech jde o soupeření o pozornost a lásku rodičů? Vždyť její výzkum ukazuje, že rodiče jsou přímo vtahováni do sporů sourozenců spíše jen zřídka a pokud ano, spíše děti odbývají, že si mají spory řešit samy nebo jejich řešení nejsou ani pro jednoho sourozence příliš uspokojivá. Nejde tedy spíše o „boj“ o převahu ve vztahu samotném než o to, jak je dítě přijímáno rodiči?

Autorka si také všimla, že sourozenecká rivalita se někdy řeší tím, že si mladší sourozenec najde svou oblast, v níž získává vůči staršímu rovné postavení nebo převahu a že tedy usiluje spíše o to „být v něčem také dobrý“ než – jak tvrdí Adler – „být lepší než ten druhý“.

Jako pokračování diskuse bych chtěl autorce předložit k úvaze toto: Mladší bratři podle ní smutně konstatují nerovné postavení vůči starším, přestože se jejich převahu neustále pokoušejí neúspěšně změnit. Proč se mladší bratři vrhají do provokací a proč reagují oplácením na provokace starších, když vědí předem, že nemohou uspět ve smyslu prosazení svého, protože nemohou zrušit bratrovu fyzickou a mentální převahu? V autorčině interpretaci to působí jako smutný úděl, který je odsuzuje vrhat se o předem prohraných bitev. Nejde ale o svého druhu hry, jež mají svá nepsaná pravidla, která zajišťují i mladšímu bratru určité zisky? Není situace, kdy je předem jasné a nezměnitelné, kdo má převahu, vlastně pro mladšího bezpečná a výhodná tím, že v ní nemůže nic ztratit? O které psychologické zisky by pak mohlo jít?

Závěr:

Autorka napsala velmi zdařilý text (až na drobné potíže s gramatikou, především interpunkcí), který demonstruje její schopnost formulovat problém, najít k němu pojmové zázemí v literatuře, vlastními výzkumnými postupy ho prozkoumat a výsledky výzkumu diskutovat s literaturou. Při samotném výzkumu odvedla nadstandardní práci.

Podle mého názoru není pochyb, že předložená práce nároky kladené na práci rigorózní splňuje.

V Praze 2.9.2009

PhD

